

STACHER, Georg. *ÖSTERREICH – UNGARN, DEUTSCHLAND UND DER FRIEDE OKTOBER 1916 BIS NOVEMBER 1918*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2020, 971 s. ISBN 978-3-205-20410-7.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2022.70.2.8>

V súvislosti s prvou svetovou vojnou sa v posledných desaťročiach viedli diskusie predovšetkým v otázke jej začiatku, rozpútania, čo vždy nejako súviselo s otázkou zodpovednosti za tento brutálny začiatok 20. storočia. K otázke, ako z vojny von, existuje tiež dosť literatúry, tá je ale skôr staršieho dáta. V najnovšej, rozsahom mimoriadne objemnej publikácii sa autor Georg Stacher zamerá práve na túto otázku: ako vojnu, ktorá nebola krátka ako sľubovali hlavne nemeckí generáli, ale dlhá a ničivá, ukončiť. Treba s autorom súhlasiť, že doterajšia literatúra k tejto otázke trpí tendenčnosťou. Obdivovatelia posledného rakúsko-uhorského panovníka Karola, ktorí podporujú jeho svätorečenie, vykresľujú ho ako zásadného mierotvorcu, ktorý sa vytrvalo usiloval vojnu ukončiť, obdivovatelia jeho manželky Zity zas prijímali jej argumentáciu a apológiu. Niektorí historici akceptovali argumentáciu nemeckého vojenského velenia a nemeckých politikov, ktorí aj po skončení vojny opakovane tvrdili, že Ústredné mocnosti sa usilovali (predovšetkým od 12. decembra 1916) o mierové usporiadanie konfliktu, ale narazili na odpor a nezáujem Dohody. Stúpenci Dohody zas vychádzali z analýzy mierového návrhu Ústredných mocností a tvrdili, že v hlavných otázkach požadoval splnenie vojnových cieľov Nemecka, Rakúska-Uhorska a ich spojencov, ale vyhli sa hodnoteniu odpovedi Dohody na mierovú ponuku, ktorá nielenže odmietala nároky Nemecka a jeho spojencov, ale šla za *status quo ante*.

Keďže sme už viac ako sto rokov od opisovaných udalostí, je zrejme zrelá doba na prekonanie historicky podmienených tendenčných výkladov. Georg Stacher sa v svojej knihe o to vedome a cieľavedome pokúsil. Metóda, ktorú si zvolil, nie je v odbornej

historickej literatúre veľmi častá. Najväčšiu časť tejto objemnej publikácie totiž tvoria dokumenty, ktoré však nie sú publikované ako edované dokumenty, ale ako argumenty v texte, ktorý autor komponoval tak, že namiesto autorského hodnotenia nechal prehovoriť samotných aktérov tak, ako boli ich výroky a názory prezentované v danej historickej dobe, ale aj neskôr, po skončení vojny v ich memoároch. V tejto podobe si dielo vyžadovalo, aj napriek súčasnej technike, enormnú prácu, ale výsledok je presvedčivý. Je trocha škoda, že archívne dokumenty prezentované v knihe sú iba „domáceho“, teda rakúskeho pôvodu, z nemeckej strany použil autor hlavne publikované dokumenty a memoáre (okrem štyroch pozostalostí z bavorského štátneho archívu v Mníchove). A iste by boli zaujímavé aj dokumenty uhorského pôvodu. To by však presahovalo možnosti jedného autora.

Autorovi sa podarilo presvedčivo vyargumentovať už prvú kapitolu knihy, ktorá je venovaná mierovej ponuke Ústredných veľmocí z decembra 1916 a ktorá vyústila do rozpútania neobmedzenej ponorkovej vojny 1. februára 1917, čo malo, ako je známe (a ako si to aj samotní aktéri už na začiatku roka 1917 uvedomovali) za následok vstup USA do vojny. Je dobre, že túto kapitolu začal Stacher už v októbri 1916 memorandom, ktoré rakúsko-uhorský minister zahraničných vecí Stephan Burián predložil nemeckému generálnemu štábu. Bolo to teda ešte za života Františka Jozefa. Požiadavky Buriánovho memoranda boli formulované jednoznačne z pozície sily, čo bolo iste spôsobené aj vtedajším vojnovým postavením Ústredných mocností. Toto memorandum potom tvorilo základ neskoršie upraveného mierového návrhu, ktorým sa Nemecko a Rakúsko-Uhorsko pokúšali presvedčiť neutrálne štáty (predovšetkým USA), ale aj svetovú verejnosť o tom, že odmietnutím memoranda (ktoré sa všeobecne očakávalo) prechádza zodpovednosť za vedenie vojny na krajiny Dohody. Po nástupe na trón Karola a potom, čo jeho nový minister zahraničných vecí Ottokar Czernin vypracoval pre nového cisára zásadné memorandum, v ktorom argumentoval, že Habsburská monarchia už nemôže prežiť ďalšie vedenie vojny, situácia sa zmenila. Zatiaľ čo na nemeckej strane očakávané odmietnutie mierového návrhu zo strany Dohody bolo zámienkou pre ďalšiu demonštráciu sily, Viedeň nemala záujem o úplné prerušenie dialógu s Dohodou. Prezentoval to panovník i jeho minister. Ale na nemeckej strane už bol pripravený plán vyhlásenia neobmedzenej ponorkovej vojny na 1. február 1917. Stacherom prezentované dokumenty ukazujú na vtedajšie „rozloženie síl“ v tábore Ústredných mocností. Na nemeckej strane jednoznačne dominovalo vojenské velenie a admirálita. Nedalo im veľkú námahu presvedčiť Wilhelma II. Kancelár Bethmann Hollweg i štátny tajomník zahraničného úradu Arthur Zimmermann sa síce usilovali aspoň oddialiť vyhlásenie neobmedzenej ponorkovej vojny z obavy pred reakciou USA, no neuspeli a museli sa podriaďiť vojenskému veleniu, ktoré seabedomo vyhlasovalo, že do troch mesiacov a skôr, než stihnú vstúpiť USA do vojny, bude Anglicko a tým aj celá Dohoda na kolenách. Pokus neprerušiť možnosť rokovania s Dohodou, ktorý predniesli Karol i Czernin a ktorý podporil aj Uhorský ministerský predseda Isván Tisza, narazil na nemeckej strane na jednoznačné odmietnutie. A v konečnom dôsledku sa všetci vrátane „mietetvorcu“ Karola a jeho ministrov podriadili. Je treba si uvedomiť, že bez súhlasu Tiszu, Czernina a cisára Karola nemohlo Nemecko vyhlásiť neobmedzenú ponorkovú vojnu ako rozhodnutie Ústredných mocností. Georg Stacher jednoznačný súhlas Karola s neobmedzenou po-

norkovou vojnou dokumentuje aj publikovaním faksimile Karolovho telegramu (s. 81-83), čo vyvracia tvrdenia Karolových apologetov vrátane cisárovny Zity, že Karol bol rozhodným odporcom neobmedzenej ponorkovej vojny.

Pred podstatne zložitejšou situáciou bol autor pri prezentácii tzv. Sixtovej akcie. Je to jednak téma, ktorej už doteraz bolo venované množstvo literatúry a ku ktorej sa vyjadrovali aj takmer všetci priami aktéri. Spomienky jednotlivých aktérov je ťažké navzájom konfrontovať, pretože sa nezhodujú a v niektorých prípadoch si vyslovene protirečia. Niektoré detaily videli rozdielne aj bratia Sixtus a Xaver, čo spôsobil aj fakt, že samotná akcia nebola iba jednorazová, ale diskusie sa následne viedli aj v byte grófa Erdődyho a potom opäť v zámku Laxenburg. Hlavný dôvod rozdielných „videní“ ale spočíval v dodatočnej snahe nejako očistiť cisára Karola, ktorého George Clemenceau verejne usvedčil zo lži. V tomto obranárskom tábore dominujú nepochybne spomienky cisárovnej Zity. Ale aj vyjadrenia typu, že existovalo 14 rôznych verzií Karolovho listu francúzskemu prezidentovi majú za úlohu zahmlievať celú Sixtovu akciu, pričom jadro sporu malo byť v tom, či sa v liste písalo o „*les aspirations justes*“ alebo tak ako to bolo v Clemenceauom publikovanom faksimile „*les justes aspirations*“ vo vzťahu k Alsasku Lotrinsku. Prvá verzia sa totiž dala „upraviť a doplniť“ tak, ako to potom cisár Karol urobil po vypuknutí aféry. Aj keď sa v spomienkach aktérov objavujú rôzne variácie, celkovo autorom publikované dokumenty vyznievajú dosť jednoznačne v jednej veci: z koncipovania konečnej verzie listu bol vynechaný minister Czernin, čo bolo o rok neskôr pre vypuknutie medzinárodného škandálu fatálne. Ako zahmlievanie pôsobí aj účasť Aloisa Musila pri koncipovaní listu. V spomienkach a dokumentoch z jari 1917 Musil nefiguruje. Nie je, samozrejme, vylúčené, že ako spovedník cisárovnej sa v Laxenburgu mohol pohybovať a ako zdatný lingvista mohol pri štylizácii listu pomáhať, ale že by list priamo obsahovo koncipoval, to je vylúčené. Samotných 14 verzií listu je vlastne vzhľadom na podstatu veci nezaujímavých. Zaujímavá je iba jedna verzia, tá, ktorú napokon Sixtus odniesol do Paríža. A v nej muselo byť jasne napísané, tak, ako to potom bolo v Clemenceauom publikovanom faksimile: rakúsky cisár uznáva oprávnené nároky Francúzska na Alsasko-Lotrinsko. S úlohou dotlačiť Karola k takému vyjadreniu vlastne Sixtus a Xaver do Laxenburgu prišli a inú verziu, predovšetkým takú, akú sa potom usiloval prezentovať Karol, do Paríža vziať nemohli, pretože nedávala nijaký zmysel. Iba jasne formulované rakúsko-uhorské stanovisko k „oprávneným nárokom“ Francúzska mohlo mať ako ponuka na separátne mierové rokovania zmysel.

Kapitola „Svetlo na východe?“ má jednoznačný otáznik. V skutočnosti táto epizóda ani do mierových pokusov za vojny nepatrí. Východisko pre možné uvažovanie o možnosti separátneho rokovania o mieri s Ruskom vyplynulo nie z nejakého vyjadrenia dočasnej vlády v Rusku, ktorá sa ujala moci po zvrhnutí cára, ale z rezolúcie, ktorú vydal výkonný výbor petrohradskej robotníckej a vojenskej rady 7. apríla 1917. V tejto rezolúcii sa požadovalo uzavretie mieru bez anexií a kontribúcií. To bola požiadavka, ktorá vo vojne zničenom Rusku oslovovala verejnosť. Dočasná vláda nemohla z vnútropolitických dôvodov rezolúciu úplne ignorovať. Revolučná rada robotníkov a vojakov predstavovala v danej situácii v krajine silu, ktorú musela aj nie celkom pevne „v sedle“ usadená dočasná vláda rešpektovať. Vláda sa preto rozhodla publikovať 9. apríla svoj manifest. V manifeste sa už ale požiadavka mieru bez anexií a kontribúcií neobjavila.

Dočasná ruská vláda iba vyhlásila, že jej cieľom nie je ovládať cudzie územia, no požaduje zachovať územia svoje – čo vo vtedajšej vojnovnej situácii znamenalo ukončiť okupáciu ruských území (spred roka 1914). Czernin a iní politici vo Viedni považovali tento manifest za hodný pozornosti, pretože sa chytali každej možnosti ukončenia vojny. Na druhej strane bol manifest úplne nezaujímavý pre nemeckú politiku. Dočasná ruská vláda zvládala s ťažkosťami domácu situáciu, ale v princípe trvala na pokračovaní vojny so svojimi dohodovými spojencami až do „vítazného konca“. Svedčí o tom aj vyjadrenie nového ministra zahraničných vecí Ruska, historika Pavla Nikolajeviča Miljukova, ktorý sa pred novinármi vyjadril, že Rusko bude pokračovať vo vojne po boku dohody a ako jeden z cieľov, ktoré si Dočasná demokratická vláda želá, je oslobodenie národov spod cudzej nadvlády. A okrem oslobodenia národov spod tureckej nadvlády spomenul aj vytvorenie česko-slovenského štátu a teda: rozbitie Habsburskej monarchie. V tejto súvislosti treba uviesť fakt, ktorý sa nedá nájsť vo vyjadreniach rakúskych a nemeckých politikov. Miljukov bol veľmi blízkym priateľom Tomáša Grrigues Masaryka, ktorý sa práve v tom čase nachádzal v Rusku. Za pomoci Miljukova dohodol Masaryk vytvorenie česko-slovenského vojska (légii) v Rusku, ktoré mali v Rusku bojovať proti Ústredným veľmociam. Svetlo z východu bolo teda nielen otázne, ale neznamenalo pre Rakúsko-Uhorsko nijakú nádej na mier, skôr to bola mámivá ilúzia. Pomery v Rusku sa zmenili až po boľševickej revolúcii v novembri 1917. Samotným mierovým rokovaniam a mierovej zmluve v Brest-Litovsku venoval autor menej pozornosti.

Kapitola o afére ohľadne Czerninovho memoranda z 12. apríla 1917 je vzhľadom na tematické zameranie knihy, ktorá je venovaná pokusom o mierové urovnanie vojnového konfliktu, iba okrajová. Fakt, že sa Czerninovo memorandum dostalo do rúk dohodovým politikom má v tejto súvislosti iba ten význam, že z memoranda mohli dohodoví politici vyčítať, že Rakúsko-Uhorsko je na konci síl, čo mohlo zmenšiť ich úsilie o ďalšie mierové rokovania s Ústrednými veľmocami. Podstatu tejto kapitoly tvorí dokumentovanie sporu ohľadom toho, ako sa Czerninovo memorandum dostalo k nemeckému politikovi Matthiasovi Erzbergerovi a odtiaľ do neutrálnych i dohodových krajín. Spory o to, kto dal memorandum nemeckému katolíckemu politikovi sa odohrávali z väčšej časti už v medzivojnovom období. V povojnovej literatúre sa rozdielne interpretácie sústreďovali hlavne na argumentáciu, či sa indiskrécie dopustil minister Czernin, alebo cisár Karol, resp. „kruhy“ okolo neho. Z celej polemiky vychádza ako zdroj indiskrécie práve cisár, okrem iného už aj preto, že vehementne popieral, že Erzbergera vôbec na audiencii prijal. Skúsený politik Czerninovho formátu zrejme taký naivný politický „prešľap“ mohol ťažko urobiť.

Piata kapitola knihy je venovaná osudom pápežskej nóty z 1. augusta 1917. Jej zaradenie do kontextu má, samozrejme, v tejto publikácii svoje miesto, aj keď ju nemožno od samého začiatku považovať za taký politický akt ako boli akcie Mensdorfa, Reverteru či Sixta. Nóta Benedikta XV. bola od začiatku verejná, obsahovala konkrétne požiadavky, predovšetkým plnú suverenitu Belgicka a fakticky bola postavená na verejnej deklarácii kompromisného mieru bez anexií a kontribúcií. To nedávalo nijakú šancu na úspech, pretože predovšetkým Ústredné veľmoci, ktoré okupovali veľkú časť území dohodových krajín, neboli ochotné vzdať sa svojich územných ziskov. A na druhej strane ani dohodové krajiny s perspektívou zmeny po vstupe USA do vojny neboli ochotné sa jedno-

ducho vrátiť k stavu *ante bellum*. Autor sa venuje postoju Nemecka a Rakúsko-Uhorska k mieru, takže v tomto prípade môžeme detailne sledovať stratégiu týchto veľmocí. Problémom, pokiaľ ide o nemecký postoj je, že veľkú, azda podstatnú časť dokumentov tvoria vyjadrenia aktérov až z medzivojnového obdobia. Predovšetkým vyjadrenia pred tzv. Vyšetrovacím výborom (Untersuchungsausschuss), takže evidentne sú postavené na vlastnej obhajobe aktérov. Pokiaľ sa však dá sumarizovať postoj nemeckej politiky, teda nemeckej vlády a cisára, je evidentné, že ich snahou bolo v prvom rade pápežovu iniciatívu formálne privítať a pokúsiť sa vyprovokovať Dohodu, aby pápežovu nótu odmietla, čím by bolo možné zvaliť vinu za pokračovanie (a vlastne stále aj za vyvolanie) vojny na krajiny Dohody. Pápežovu iniciatívu teda verejne vítali, ale na konkrétne požiadavky konkrétne neodpovedali, resp. odpovedali, že napr. obnovenie suverenity Belgicka podporujú, ale nie úplne, pretože majú konkrétne požiadavky, ktoré radšej nedefinovali. Veľkou prednosťou publikácie je, že nekompromisne poukazuje, že rovnaký postoj vlastne zaujalo aj Rakúsko-Uhorsko, čím vyvracia všeobecne akceptovaný mýtus o mierových snahách monarchie a konkrétne cisára Karola. Cisár Karol i zahraničná politika monarchie reprezentovaná predovšetkým Ottokarom Czerninom a jeho ministerstvom navonok ešte vehementnejšie vítali pápežovu iniciatívu. Keďže išlo o konkrétne otázky, podporovali úplnú suverenitu Belgicka, ale pokiaľ išlo o Balkán, reagovali rovnako ako Nemecko v prípade Belgicka. Suverenita Srbska a Čiernej Hory bude obnovená, ale za určitých podmienok. A rovnaký postoj zaujali aj k Taliansku. Nebolo preto prekvapujúce, keď Vatikán, opäť s všeobecne pozitívnymi oficiálnymi vyhláseniami nebol spokojný, čo vyjadrovala, okrem iného, aj pápežova poznámka na okraj osobného listu cisára Karola: „*importante, mais décourageante*“.

Brest-litovské mierové rokovania ostali mimo pozornosti autora. Je pravda, že týmito rokovaniami od konca roku 1917 až do marca 1918 je venovaná bohatá literatúra, ale práve na príklade rokovaní a ich výsledku, ktorý je v mierových zmluvách a následne aj v mierovej zmluve s Rumunskom, je názorne ukázaná predstava Nemecka a Rakúsko-Uhorska o mieri, čo je vlastným predmetom knihy.

Pokusy o obnovenie rozhovorov s Britániou, Francúzskom a USA na začiatku roka 1918 tvoria obsah 6. kapitoly. Tak ako predchádzajúce, tak aj tieto rozhovory padli hlavne na tom, že Dohoda mala predovšetkým záujem o separátny mier s Rakúsko-Uhorskom, ale vo Viedni, aj keď mier zúfalo potrebovali, na odpútanie sa od Nemecka nemali odvahu a azda v tom čase už ani reálnu možnosť. Okrem toho do hry vstúpil prezident USA Woodrow Wilson svojím programom vojnových cieľov, kde v desiatom bode vyslovene uviedol, že si želá zachovanie Rakúsko-Uhorska. Začaté mierové rokovania so Sovietskym Ruskom dávali nádej, že nielen Nemecko, ale aj Rakúsko-Uhorsko môže dosiahnuť svoje ciele na Balkáne a v oblasti Jadranského mora. Aj tu autor jasne dokumentuje, že mierové snahy cisára Karola a jeho vlády mali svoje limity.

O Sixtovej afére z apríla 1918 sa už popísalo množstvo literatúry. Často išlo iba o púhu apológiu postoja cisára Karola a jeho obhajcovia mnohokrát zavádzali debatu na „vedľajšiu koľaj“ tvrdeniami, že minister Czernin o návšteve Sixta vedel a že s ním aj rokoval. To Czernin nikdy nepopieral. Georg Sacher sa v prvej časti koncentroval na okolnosti vzniku Czerninovej reči pred viedenskou mestskou radou 2. apríla 1918. Svoj prejav konzultoval s cisárom Karolom a obaja sa zhodli na tom, že sa využije okrem

iného aj na to, že sa Rakúsko-Uhorsko bude v novej situácii po Brestlitovskom mieri a v príprave na „rozhodujúcu“ jarnú ofenzívu verejne prezentovať ako verný spojenc Nemecka a že všetky rokovania s Francúzskom padli na tom, že Rakúsko-Uhorsko odmietlo neoprávnené nároky Francúzska na Alsasko-Lotrinsko. O tom, že sa takto cisár i jeho minister dohodli, nie sú nijaké spory. Je ale jasné, že v liste, ktorý poslal Karol po Sixtovi francúzskemu prezidentovi sa tvrdí pravý opak. O tom Karol vedel, ale Czernin nie. Či bola na príčine Karolova zlá pamäť, alebo jednoducho politická neskúsenosť, ktorú demonštroval viackrát, dotknutá pasáž sa v Czerninovej reči objavila a reakcia francúzskeho predsedu vlády Georgea Clemeceaua bola zdrvujúca. Predložené dokumenty, spomienky a vyjadrenia, ktoré k tejto veci autor zhromaždil, nijako nesvedčia, že Czernin o veci vedel a teda o tom, že list napísal a poslal cisár bez ministrovho vedomia. Podľa rakúskej ústavy, kde cisár stojí nad ústavou a nad zákonmi, musela aféra skončiť tak, že musel odísť minister a cisár sa šiel pokloniť a ospravedlniť „oklamaneému“ nemeckému cisárovi, kde okrem iného sľúbil poslať svoje vojsko na západný front.

Ďalšie pokusy Rakúsko-Uhorska nasmerované hlavne na prezidenta Wilsona sa stali po odznení Sixtovej aféry a hlavne po neúspechu nemeckej jarnej ofenzívy na západnom fronte už iba prázdnu a tragickou epizódou, ktorá napokon skončila rozpadom monarchie po Wilsonovej odpovedi na mierovú ponuku Rakúsko-Uhorska.

Georgom Stacherom zvolená metóda výkladu, ktorá necháva v maximálnej miere prehovoriť dokumenty, je impozantná. Pravda, pri tejto metóde vstupuje autor do výkladu výberom dokumentov, ktorých je k predmetnej otázke nepreberné množstvo. Význam tejto objemnej, takmer tisícstranovej publikácie je jednak v tom, že objavila aj niektoré nové otázky, ale predovšetkým v tom, že presvedčivo revidovala staršiu literatúru, predovšetkým v tom, ako sa v nej podávala pozícia cisára Karola ako zásadného mierotvorcu a rozhodného odporcu neobmedzenej ponorkovej vojny a tiež vyargumentovane podáva úlohu cisára a ministra Czernina v tzv. Sixtovej afére.

Dušan Kováč
(Historický ústav SAV, Bratislava)